

A magyar sajtó megszületése

A magyar sajtó és Európa

A magyar sajtó történetének első korszakát európai összehasonlításban két fő vonás jellemezte.

Az egyik, hogy az adott történelmi feltételek között némi késéssel indult. Kezdetre, a Rákóczi-szabadságharc főleg külföldnek szóló, latin Mercuriusától, 1705-től számítható. Igazán rendszeressé azonban csak utóbb válhatott. S az első magyar nyelvű lap, a *Magyar Hírmondó*, csak két nemzedékkal később, 1780-ban, éppen két évszázada látott napvilágot. Európa fejlettebb részein viszont a sajtó legrégebb műfaja, a referáló újság, a XVII. század első felének születtje volt. Angliában a *Weekly News* olvasói már Bethlen Gábor tetteiről is értesülhettek átvett hírek nyomán. De megelőzte Magyarországot e téren néhány ország a kontinens kevésbé fejlett, közép-keleti zónájában is. Így a Habsburg monarchián belül Ausztria, Bécs, ahol 1703-ban indult meg a hivatalos jellegű *Wienerisches Diarium*, majd pedig a magyar típusú rendi-nemzeti önállósággal nem rendelkező, de gazdaságilag fejlettebb Csehország. Bécsen át érvényesült először a kontinensen angol mintára elterjedt morális hetilapok hatása is, amely elősegítette a folyóirat-műfaj önállósulását. E hetilapok, a polgári forradalmak utáni Angliában, a XVIII. század elejétől kezdve olyan etikai és társadalmi kérdéseket tárgyaltak, amelyek már nem fértek a referáló lapok keretei közé, viszont amelyek számíthattak a közép- és felsőközélségi közönség érdeklődésére és egyben annak szélesítését és felvilágosult szellemű tájékoztatását is szolgálták. Mivel az ilyen lapok politikai kérdéseket közvetlenül nem érintettek, bejuthattak a kontinens kevésbé fejlett, feudális országaiba is. Hamar divatba jöttek Franciaországban, majd német földön is. Ez talált visszhangra a Habsburg monarchiában, az 1760-as évek elejétől kezdve Bécsben, majd másutt, így Prágában, Pozsonyban is.

A magyar nyelvű sajtó kezdeti történetének másik fő vonása, hogy miután már világra jött, lemaradását rohamosan, másfél évtized alatt nagyrészt behozta és gyorsított ütemben futotta be azt a — sokhelyt oly hosszú — utat, amely a színtelen hírközléstől, a száraz referáló újságtól vezetett a folyóirat-műfaj kiválásán át a kifejezetten közvéleményformáló funkciót végző, politikai lapokig, a magas szintű irodalmi folyóiratokig és az ismeretterjesztő, szakmai orgánumokig. Abban az országban, amelynek 1780-ig egyetlen magyar nyelvű lapja sem volt, a sajtó viszonylag hamar meglepően gazdag és színes spektrummá szélesült. Az ország nehéz körülmények között hanyórázó társadalmában a XVIII. század utolsó harmadára értek be azok a feltételek, amelyek a polgári fejlődés, a nemesi korszerűsödés és az értelmiségi funkciók, a közönség legszükségesebb minimumával együtt lehetővé és szükségessé tették a sajtó rendszeres működését, sőt gyarapodását.

Nyilvánvalóan hiba volna e társadalmi és politikai feltételeket a valóságosnál kedvezőbbnek képzelnünk. II. József 1781 júniusi (Magyarországon egy évvel később hatályba lépő) cenzúrarendeleete sem a későbbi, polgári sajtószabadságot vezette be,

(bár a korábbi, szigorú cenzúrán kétségtelenül sokat lazított), csupán szabadabb mozgást engedett és elősegítette az élénkülést. A magyar sajtó e viszonylagos nekilendülése, első zsengeinek kivirágzása 1780–1795 között, mai szemmel, igen szerénynek tűnhetik. De az egykorú fejlődésben annyival is szembetűnőbb, mivel mindjárt utána, politikai okokból, megint súlyos visszaesés következett, a felvilágosult progresszív politikai tendenciák válsága és hosszú hullámvölgye idején, a magyar jakobinus vezetők kivégzése (1795) után.

Magyar újság — idegen nyelveken

Magyarország a soknemzetiségű, de nyelvében német központú Habsburg monarchia keretében élt, maga is soknemzetiségű ország, amelyben a városi polgárok nagy része német anyanyelvű volt, és amely hagyományosan a latint használta hivatalos és oktatási nyelvként. Nem meglepő tehát, hogy a latin és a német sajtó időben a magyart megelőzte. Előbb egy-két időleges vállalkozás formájában, majd állandósulva is, hiszen a referáló sajtó tulajdonképpen a Pressburger Zeitung megindulásától, 1764-től kezdve vált folyamatosná Magyarországon. S a pozsonyi német sajtóban indult meg a folyóirat-műfaj különválása is. E latin és német előzményeket egyébként nemcsak azért kell figyelembe vennünk, mivel mindaz, ami a régi Magyarország területén egykor végbement, elvitathatatlanul része történetünknek, hanem azért is, mivel fejlődéstörténeti előzményként bizonyos fokig ezek is a magyar sajtó előkészületi folyamatához tartoztak. Ahogy a magyar irodalomtörténet is részben így tartja számon a hazai latin irodalom nem egy műfaját. Színháztörténetünk pedig, hogy még egy példát idézzünk, még hasonlóbb módon sorolja a magyar színjátszás fejlődéstörténeti előzményei közé nemcsak a latinból magyarra váltó iskoladramát, hanem a főúri kastélyszínházak és a hazai német városi színházat sokban összekapcsolódó előadásait. Elég itt arra utalnunk, hogy Pozsony, a maga nagyrészt német eredetű, de hungarus-érezelmű és többnyelvű polgárságával, viszonylag fejlett nyomdáival, technikai felszerelésével, városi közönségével és első szerkesztőivel, a hazai sajtónak olyan közös, első fő központja lett, ahol szinte egy tőről indultak (bár eltérő pályákat befutva), a német, magyar és szlovák lapok.

Magyar Hírmondó

Az első magyar lap kiadására Patzkó Ferenc pozsonyi nyomdász kért és kapott Mária Teréziától engedélyt és privilégiumot. A felkért szerkesztő, a harminc éves Rát Mátyás, egy „Előre való tudakozás”-ban hangsúlyozta a sajtó fontosságát és a vidékies elszigetelődés veszélyeit. A magyar — írta — saját hazáján belül is tájékozatlanul él, „mint fereg a dióban”, nem tudja arról, „ami körülöttünk történik s minket legközelebről illet”. Rát, egy magyarra vált győri polgáresalád fia, a pozsonyi evangélikus liceum volt diákja, aki már tüntetően, h nélkül és ékezettel írta eredetileg német családnevét, külföldi tanulmányai során, Göttingában ismerkedett meg a német felvilágosult sajtó szerepével és így lett ifjú teológusból a magyar újságírás úttörője és első jelentős alakja. A Magyar Hírmondó, amelynek első száma 1780. január 1-én látott napvilágot, és amelynek majdnem három évig volt szerkesztője és írója, és amelynek levelezői hálózatát is ő szervezte meg, kisalakú, hetenként kétszer megjelenő, referáló újság volt. De kezdettől fogva több is annál. Rát ugyanis, aki pontosan tisztában volt az európai sajtó műfajaival és feladataival, tudatosan igyekezett az akkor még hiányzó folyóiratok funkcióját is ellátni. A referáló eseménykrónika „kipótlását” — mint írta — főleg két nagy témakörben végezte. Az egyik a gazdasági és társadalmi korszerűsítés volt, a másik a nemzeti nyelv és irodalom.

Barokk ünnepélyek leírása helyett népmozgalmi, statisztikai adatokat, kereskedelmi és ipari híreket közölt. Sürgette a mezőgazdaság javítását, részben ettől várva a falusi nép felemelkedését, akárcsak Tessedik, aki a lapnak valószínűleg szintén egyik levelezője volt. 1781 őszén pedig Rát egy alkalommal ezzel a nyilvánvalóan célzatos „hírel” lepte meg olvasóit: „Nints Britanniában jobbágyság. A parasztok, akik a nemesek jószágaiiban laknak, szabad emberek, tsakhogy bizonyos árendát tartoznak esztendőnként fizetni”. Angliáról, az amerikai függetlenségi háborúról, a világpiaci eseményekről, a külkereskedelem, a mezőgazdasági export lehetőségeiről írva a külső piacot kereső nemesi árutermelés igényeit fejezte ki, és egyúttal ébresztgette. Ez főleg az árutermeléshez és a felvilágosodáshoz közeledő nemesi rétegnek szólt, hiszen a lap 320 előfizetője közül — az első évhen — 171 volt birtokos nemes és 93 értelmiségi.

A lap a felvilágosult szellemű tájékoztatás eszközeivel küzdött az elmaradt, feudális parlagság ellen. Kazinczy utóbb éppen ezt a jelentőségét emelte ki: „Mik valának addig összejövéseink falukon, mint arról űzött discussiók, hogy a sárga kopó-e jobb, vagy a fekete, s hanyadikunk tudá: az atlanticus tenger keletre fekszik-e tölünk, vagy nyugotra?” De Rát nem a nemességet, hanem azt a most kialakuló, antifeudális, részben nem nemes származású, új magyar értelmiséget képviselte, amely ekkor, más erő híján, a felvilágosult abszolutizmus reformjaiban reménykedett és azokat támogatta. Ezért várta a Magyar Hírmondó a vallási türelem és a jobbágyrendelet II. Józsefétől, hogy Magyarországnak „új Mátyás királya” lesz. Rát ugyanakkor a nemzeti nyelv és irodalom ügyének is lelkes híve volt, vagy félszáz egykorú magyar író, költőt, tudós szerzőt mutatott be lapjában. Ő tette közzé Révai Miklós emlékezetes felhívását is 1782-ben a régi magyar költői emlékek, így a népköltészet gyűjtésére. Utóbb a magyar nyelv védelmében szembefordult a jozefinizmussal, bár a nemesi mozgalomhoz sem kapcsolódott, és attól eltérően más hazai nemzetek nyelvi és irodalmi ébredését sem ellenezte, hanem természetesnek tartotta.

A Magyar Hírmondót 1783 végén egy időre Révai Miklós, az író és nyelvtudós vette át. Révai a lapot még inkább a nemzeti nyelvi és irodalmi törekvések szolgálatába állította, mégpedig kifejezetten Bessenyeinek a felvilágosult rendi irányzatot megállapozó, művelődéspolitikai célkitűzéseinek megfelelően.

Az első magyar politikai újságíró

A lapot 1784 nyarán egy addig ismeretlen nevű „szegény magyar deák”, Szatsvay Sándor (1752—1815) vette át, aki azonban rövidesen a kor legmarkánsabb politikai újságírója lett, — az első, akit Magyarországon e név megillet. Szatsvay, egy székely nemes család vagyontalan fia, Debrecenben, Pozsonyban tanult, majd Bécsben jogot hallgatott. Filológiai, irodalmi felkészültségben Révaival nem versenyezhetett, de mint politikai újságíró annál hamarabb megtalálta újszerű, egyéni hangját. Szatsvay Rátnál is határozottabban a magyar jozefinisták irányát képviselte, előbb, 1784—1786 közt Pozsonyban, a Magyar Hírmondó szerkesztőjeként, majd pedig 1786 végétől kezdve Bécsben, egy általa létrehozott, újabb magyar lap, a Magyar Kurír élén. A változtatás oka az volt, hogy Szatsvay Bécsben jobban mentesülhetett a hazai nyomdász-kiadók privilégiumai és — részben — a nemesi és egyházi befolyás alól.

Szatsvay mindkét lapjában a jozefinista politikát támogatta: az egyházi ügyek terén éles antiklerikalizmusával, a társadalmi problémák terén pedig antifeudális bírálatával. Az erdélyi parasztfelkelésről — talán Benkő József levelei nyomán — még a Hírmondóban úgy közölt — a hazai hatóságok haragjára — tudósításokat, hogy annak ijesztő tanulságai kitűnjenek. II. József jobbágyrendeletéről 1785-ben elismerően írta, hogy a szegény népet akarja „a méltatlan szenvedésektől oltalmazni”, de a hivatalos jozefinizmustól eltérően nem tartotta teljes megoldásnak. Sőt, foly-

tatta híradásait a parasztok elleni erőszak eseteiről s gúnyosan emlegette, hogy Magyarország olyan „tejjel-mézzel folyó Kánaán, amely tele van szegényekkel, koldusokkal”. Mindez érthető módon sok ellenkezést is kiváltott. S ennek hatása alatt olykor későbbi szerzők is úgy vélték, hogy Szatsvay, mint jozefinista, nem törődött a nemzeti nyelv és művelődés ügyével. Pedig nem így volt, 1784-ben lelkes tudósítást tett közzé, talán az ifjú Batsányi híradása nyomán az első magyar nyelvű színelőadásról Pest-Budán. S midőn II. József 1788 végén, pozsonyi látogatásakor a fogadására összegyűlteket magyarul szólította meg, Szatsvay a hírhez ezt a megjegyzést fűzte, négy évvel a német nyelvrendelet után: „Mi lett volna illendőbb egy magyar királyhoz?”.

Érthető, hogy a francia forradalom híreinek hazai terjesztésében Szatsvaynak nagy, ha nem is kizárólagos szerep jutott. Már 1789 jún. 24-én megírta, hogy a francia nép is „anglus szabadságra sóhajtozik”. Aug. 1-én elsőnek közölt hírt a Bastille bevételéről. Aug. 26-án pedig ezt írta: „A frantziáknak példájok által minden nemzetek úgy meg franczizáltak, hogy csaknem minden nemzet magát szeretné urának elismerni”. E cikk további része, érthetően, „rostában” maradt, ahogy azt Szatsvay, a cenzúrát is kifigurázva, olvasóival közölni szokta. Ez a feszültség hozta létre azt a sajátos, „kétszínkedő” műfajt, amelynek fő kialakítója éppen Szatsvay volt. Abból kiindulva, hogy az újságírókat a feudális urak csak amolyan lenézett, vásári mutatványos-félének tekintik, úgy tett, mintha maga sem tartana igényt arra, hogy egészen komolyan vegyék. S így csipős, satirikus, néha öngúnyoló modorban, úgy, hogy nehéz kiismerni, mikor humorizál és mikor mond keserűen komolyat, olyan kérdésekről is tudott beszélni, amelyek nyíltan fel sem igen voltak vehetőek. Nem volt azonban nehéz kitalálni, amit e néha erőltetettnek tűnő modorban próbált mondani, allegorikus meséivel, amelyekben az alvilág mezőin társalogtak egykor élt, híres emberek, vagy éppen állatok, nagyon is a jelen témáiról, mint a francia és a magyar veréb a forradalomról az 1789. aug. 5-i számban. A lap iránti érdeklődésre vall, hogy 1789 elején 900, egy év múlva már 1200 előfizetője volt. Szatsvay modora és felfogása azonban, bár az a francia forradalom első szakasza iránti szimpátiánál tovább nemigen jutott, a hatalom köreiben vajmi kevés népszerűséget szerzett magának. 1793 elején, a politikai fordulat kezdetekor eltávolították a laptól, amelyet utána Decsy Sámuel folytattak, fásultan, óvatosan, kénytelenségből is szintelenül. Az előfizetők száma 1795-ben már 600 alá esett.

Új utak, új remények

A magyar újságírás súlypontja közben még inkább Bécsbe helyeződött át. 1788 végén megszűnt a pozsonyi Hírmondó, majd a következő évben annak Pest-Budára áthelyezett folytatása: a Magyar Merkur is. Viszont a monarchia székvárosában 1789 nyarán egy második magyar lap is megindult: a Hadi és Más Nevezetes Történetek. Kissé nehézkes címe, sőt az első számok tartalma is alkalmas volt a cenzúrában azt a benyomást kelteni, mintha pusztán a török háború iránti érdeklődést szeretné kihasználni. A valóságban azonban a nemesi-nemzeti mozgalom felvilágosult szárnya talált benne orgánomot. A lap megindítója és szerkesztője, Görög Demeter, nemes származású értelmiségi, főúri nevelő volt Bécsben. Mellette hűséges szerkesztőtársaként Kerckes Sámuel működött, aki szintén nevelő, magyar óraadó volt ugyanott. Mindkettő tehát a főnemesi értelmiségi alkalmazottak közé tartozott. Azok a felvilágosult magyar főnemesek, akik a vállalkozás mögött, a háttérben álltak, terveiknek jó esodaó kivitelezőit találták meg bennük. Újabb kutatóink a jozefinizmustól elforduló gr. Széchenyi Ferencet, sógorát, gr. Festetich Györgyöt és gr. Teleki Sámuel-t, a könyvtáralapító erdélyi kancellárt sejtik azok élén, akiknek a lap felső irányításában és az anyagi lehetőségek biztosításában része volt. A lap kétszer hetenként

látott napvilágot és újszerűen, illusztrációkkal, metszetekkel élénkítve hamar felkeltette a közönség figyelmét. Előfizetőinek száma csakhamar 800 fölé emelkedett. A felvilágosult rendi programot képviselte. De más, korszerű mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi problémák és bizonyos reformok iránt is igyekezett a nemesi olvasók figyelmét felkelteni. Külön említést érdemel, hogy a francia forradalommal kapcsolatos híryanagát egy ideig 1791-ben Hajnóczy József, a későbbi magyar jakobinus vezető fogalmazta, elég részletesen megismertetve olvasóit az 1791-i francia polgári alkotmánnyal és az Emberi jogok kiáltványával. Görögék politikailag óvatosabb vonalat vittek és befolyásosabb támogatókkal bírtak, mint Szatsvay, így némi dorgálás után 1793 elején is megtarthatták lapjukat, amely egyébként ekkor már a hagyományosabb Magyar Hirmondó címet viselte.

KÓKAY GYÖRGY

Az első magyar újságok és az akadémiai törekvések

A magyarországi sajtó megszületésének jubileumán illő megemlékezni arról a fontos szerepről, amelyet a fiatal magyar hírlap- és folyóiratirodalom a 18. század végi akadémiai szervezkedések terén betöltött.

Sajtónak és akadémianak a kapcsolata nem ismeretlen a 17–18. századi Európa művelődéstörténetéből, hiszen a legrégebb folyóiratokat éppen az akadémiák és a tudományos társaságok jelentették meg Nyugat-Európában. De míg e lapok a már létező és működő akadémiák orgánumai voltak, addig nálunk a 18. század végi hírlapok és folyóiratok mögött nemcsak hogy nem álltak ilyen intézmények, hanem ellenkezőleg: éppen hírlapjaink és folyóirataink igyekeztek egy magyar tudós társaság létrehozását elősegíteni, annak tervét és megvalósítását erkölcsileg és anyagiilag támogatni, és addig, míg ilyen intézmény megalakul, hiányát szerény lehetőségeikkel pótolni. Az első magyar nyelvű lapok mindkét törekvése: agitációja csakúgy, mint az akadémiai szerep bizonyos mértékű vállalása méltán tarthat figyelmet érdeklődésre mind akadémiank, mind pedig sajtónk története szempontjából.

Igaz, hogy az 1780-ban megindított Magyar Hirmondó első szerkesztője, Rát Mátyás még inkább Bessenyei korábbi, a Magyarság című munkájában 1778-ban meghirdetett koncepcióját tette magáévá: a megújuló magyar szellemi élet központját és irányítóját ő még a Nagyszombatból Budára költöztetett egyetemben vélte felismerni. De a későbbi szerkesztő, Révai Miklós már egyértelműen Bessenyei újabb tervéhez, az akadémiai programhoz csatlakozott, és az újságot főleg e cél szolgálatába állította. Míg Rát szerkesztése idején — jóllehet az első szerkesztő nyelvi, irodalmi és kulturális programja közelállt Bessenyeiéhez, — a Magyar Hirmondó három eszten-